

Ermanno A. Arslan (1940) klasszika-archeológus és numizmata, az Accademia dei Lincei rendes tagja. 1998-ban Pro Cultura Hungarica díjban részesült.

Athéna Alkis hosszú utazása

Egy érmetípus útja Pellától a Kárpát-medencén át a Jón-tenger partjáig

Ermanno A. Arslan

Kr. e. 207-ben Hannibal a Jón-tenger partján, a Magna Graecia-i Metapontion városában táborozott. A városállam a cannae-i csata után az ő oldalára állt, visszatérve hagyományos, elszánt Róma-ellenességéhez. Talán éppen ebből az alkalomból történt, hogy a metapontioniaiak bronz váltópénzeiken, amelyek előlapján addig mindig egy fej vagy büszt, a hátlapjukon pedig az érték megjelölésére szolgáló egy vagy több gabonaszem volt látható, új képi programot vezettek be, az érme mindkét oldalán új típusok sorozatával. Véleményem szerint ezek az utolsó bronz pénzek, amelyeket a város a rómaiak visszatérte előtt kibocsátott.¹ Az új típusokon megjelenő ábrázolások: Leukippos és Démétér, Athéna Alkis és a bagoly² (1. kép), Artemis és a kratér, Hermés és a *caduceus*. A sorozat bevallottan narratív, az ősi akháj kolónia önábrázolását fejezi ki: a mitikus alapító, Leukippos Démétérrel, a gabonatermes istennőjével párosítva, amely a város virágzásának alapja volt; Artemis, az akháj kolóniák védőistensége,³ párba állítva a kratérral, Dionysos szimbólumával, amely más metapontioni bronzérméken is megjelent; Athéna alakja a bagollyal, amely az Athénhez fűződő több évszázados kapcsolatokra emlékeztetett; Hermés, legfontosabb attribútumával, a hírnökpálcával (*caduceus*). A mitológiai és szakrális ikonokból álló sorozatban felismerhető, ahogy Metapontion Hannibal hadjáratának utolsó, döntő éveiben tipikusan Magna Graecia-i közösségként pozicionálja magát, ezt szolgálják az ikonográfiai repertoárban a meghatározó, szakrális jellegű utalások az anyaországra. Megfigyelhető azonban egy látszólag disszonáns elem is: Athéna nem Parthenosként jelenik meg, annak ellenére, hogy az athéni bagollyal állítják párba, hanem mint Athéna Alkis (vagy Alkidémos).

A görög világban minden istenalaknak, bár a neve változatlan maradt, számos, külön melléknévvel megkülönböztetett megjelenési formája volt, amely egy-egy meghatározott közösséghez kötődött. Mindegyiknek megvolt a maga állandó ikonográfiája, amely általában a legrégebbi és legtekintélyesebb városi szentélyben álló kultuszszoborra emlékeztetett. Ha Athéna Parthenos Athén istennője volt, Athéna Alkis a makedóniai Pelláé.⁴ A kultuszkép, amelynek megjelenítése szándékosan archaizáló a hellénisztikus kori típusokon is, minden bizonnyal egy szobrászati előképnek felelt meg, és egészen pontosan ismétlődik a szerény, metapontioni bronz váltópénzekon látható ábrázolásokon.

Az, hogy a metapontioniaiak a város saját érmekibocsátásaiban nem megszokott képpel ellátott típust választottak, olyan anomália, amelyhez hasonlót

1. kép. Metapontioni bronz váltópénz Athéna Alkis és a bagoly alakjával. Kr. e. 3. század. British Museum, London (forrás: a British Museum honlapja)

2. kép. V. Philippos makedón király tetradrachmája. Pella, Kr. e. 220 körül
(forrás: „La moneta” numizmatikai fórum)

csak egyetlen másik esetben figyeltem meg Magna Graeciában, egy tarentumi ezüst *diobolos* esetében.⁵ Ezt a különösen ritka típust, mely egy Héraklés-büsztt Athéna Alkis-ábrázolással, a szakirodalom általában *final issue*-ként, a Kr. e. 280 és 228 közötti évekre datálja. Arra tennék javaslatot, hogy éppen a választott típusok miatt helyezzük időben későbbre, a Kr. e. 212 és 209 közti évekre, amikor a város Hannibal kezére került. Kiadását így a korabeli politikai helyzettel magyaráznom, amely indokoltta teszi, hogy ezt a típust is az utolsó, a karthágói vezér Africába való visszatérése előtt kibocsátott sorozatok közé helyezzük. Nem is lehet elkerülni azt, hogy összekapcsoljuk az Athéna Alkis-típus választását a Hannibal és V. Philippos makedón király között 215-ben létrejött megállapodással, amely szerint utóbbi maga is beavatkozott volna Itáliában. Éppen a makedón király volt az, aki pénzérméi hátlapjára verette ezt a képtípust (2. kép), amely egyébként megjelent már korábbi makedón sorozatokban is (3. kép).

Ezeket a nemesfém vereteket a hellénisztikus kori nagyhatalmak – köztük Makedónia – az Európa kontinentális részéről származó és a Kr. e. 3–2. század folytonos háborúiban szerepet vállaló zsoldos hadtestek kifizetésére használták. A zsoldosok a hadjáratok végén a görög királyok és *dynasté*sek zsoldjában megkeresett pénzt arany és ezüst pénzérmék formájában vit-

telőhelyen talált bornz éremlelet, amelyben 480 Alpokon túli, nagyrészt Duna-vidéki kelta érme mellett jelen volt 40, a Földközi-tenger térségéből származó darab is. De erre a rendkívüli jelentőségű együttesre az alábbiakban visszatérek.

Az a lehetőség, hogy Metapontionban jelen volt egy makedón érme vagy valamilyen más, ugyanazt a képet hordozó tárgy,⁶ amely mintául szolgálhatott a helyi verethez, rendkívül valószínű, annak ellenére, hogy Philippos végül nem avatkozott be közvetlenül Itáliában, mivel a római tengeri haderő ebben megakadályozta.

A Makedón Királyság szimbólumának tekinthető istennő szerepeltetését a metapontioni bronz váltópénzen és a tarentumi ezüst érmén ugyanakkor meglátásom szerint más tényezők is elősegíthették, nevezetesen egy olyan embercsoport jelenléte Itáliában, a Hannibal hadjáratát közvetlenül megelőző években, amely maga is Athéna Alkis „makedón” alakját verette érméire, saját identitásának jelképeként. Ez a közösség a boius kelták Hannibal mellett harcoló csoportja volt. Pénzérméit a punokkal szövetséges itáliai közösségek tagjai is láthatták, így felismerhették a boiusokban a megbízható szövetségest, amelynek ugyanaz a törekvése, mint nekik: függetlenséget szerezni Rómától, Hannibalra és makedón szövetségesére támaszkodva. Bár nincs rá bizonyítékunk, ugyanannak az Itáliában szokatlan éremtípusnak a meghonosítása két szövetséges közösségben, egyéves utalással egy szövetséges görög hatalomra, mindenképpen szuggesztív egybeesés.

1912-ben ugyanis a toscanai San Vincenzo (Livorno) közelében lévő Campiglia Marittimában egy olyan arany kincsleletre bukkantak, amelyben több mint kétszáz, az Athéna Alkis típusával vert boius harmad-*statér* található⁷ (4. kép). A lelet nagyrészt szétszóródott a műkereskedelemben, egy részét azonban közgyűjtemények vásárolták fel, köztük a Magyar Nemzeti Múzeum, amelynek éremtárában tizenöt példány van belőle.⁸ Miután az együttes elrejtésének Kr. e. 1. századi keltezése meg-

3. kép. Antigonos Gónatas (Kr. e. 277–239) tetradrachmája, Antipolis. 31,5 g
(forrás: „La moneta” numizmatikai fórum)

dőlt (ezt a felfedezése idején bevett, ún. alacsony datálási elméletek nyomán fogalmazták meg annak idején), és ma már a Kr. e. 3. század vége és a 2. század eleje közti évekre keltezük, ennek megfelelően a thalamóni csatával hozzák összefüggésbe, amelyben a rómaiak Kr. e. 225-ben egy etruszk–kelta szövetséget győztek le. A források azt említik, hogy a csatában a Gesati nevű kelta csoport vett részt, akik a következő, Kr. e. 222-es összecsapásban, Clastidiumnál is harcoltak, és a Pó-vidéki kelták zsoldosainak szokás tekinteni őket. Történetírói elbeszéléseket csak római oldalról ismerünk róluk, ezek pedig nem egész világosak, ami a fegyverzetükről Gesatinak nevezett kelták „Alpokon túli” eredetét illeti. Így a kutatásban általában az allobroxokkal azonosítják őket, és úgy tekintik, hogy a Rhodanus (Rhône) vidékéről érkeztek. Okkal kételkedhetünk azonban abban, hogy a görög és római történetíróknak a határaiakon túli vidékekről megfelelő földrajzi ismereteik lettek volna ahhoz, hogy különbséget tegyenek a Rhône-vidéki, nyugati és a Duna-vidéki, keleti kelták között, legalábbis azelőtt, hogy Gallia Cisalpina római ellenőrzés alá került volna.

Míg régebben a Kr. e. 1. századra keltezett Campiglia Maritima-i kincsleletben jelen lévő kelta érmék közép-itáliai jelenlétét lehetetlen volt katonai eseményekkel összefüggésbe hozni és csak kereskedelmi kapcsolatokkal lehetett magyarázni,⁹ azzal, hogy a keltezés több mint egy évszázaddal korábbra került, és tisztázódott, hogy az érmék kétségkívül a Kárpát-medencében készültek, az Alpokon túli boiusoknál, az értelmezési keret gyökeresen megváltozott.

A lelőhely alapján, valamint annak alapján, hogy ezek a veretek tökéletesen idegenek a közép-itáliai pénzforgalomban, elrejtésük nem függhet össze mással, mint a Kr. e. 225-ös thalamóni összecsapással, amely így egyben értékes kronológiai támpontot nyújt a típus kibocsátásának keltezéséhez is. Így pontosan évhez kötött bizonyítékunk van arra nézve, hogy a Duna-vidéki boiusok (*Boi Transalpini*) jelen voltak Itáliában a Kr. e. 3. század utolsó harmadában, és minden bizonnyal nem fizetett zsoldosokként érkeztek, ahogyan azt a római propaganda akarta elhíttetni, hanem a cispadaniai boiusok megsegítésére, egy velük egy törzsből származó, azonos nyelvű, azonos isteneket és talán azonos törvényeket tisztelő közösség támogatására. A boiusok sok évvel korábban, a Kr. e. 5. és 4. század között, ugyanezekről a Duna-menti vidékekről jöttek Itáliába és most, hogy egy második hullámuk ismét átkelt az Alpokon, elköteleződött a már itt élő, cispadaniai boiusok mellett, akik egy olyan területen laktak, amelyet a Duna-mentiek is sajátjuknak tekintettek, és azt kellett látniuk, hogy egy ősi ellenség, Róma, nemzedékről nemzedékre feltartóztatathatatlannul előrenyomulva, fokozatosan kiszorítja róla rokonaikat. A cispadaniai boiusok és a velük azonos helyzetben lévő etruszok szövetségeseiként a Duna-menti boiusok vettek tehát részt abban a „frontvonalon túlra” hatoló támadásban, amely a megsemmisítő thalamóni vereségükhöz vezetett. Visszavonulóban egy drámaian hátra tolódó védelmi vonal mögé Kr. e. 222-ben ismét vereséget szenvedtek Clastidiumnál, így nem

4. kép. Boius arany harmad-statér. 2,76 g
(forrás: Asta Nomos AG, 21.2.2021, n. 20)

tudták megakadályozni, hogy a rómaiak előtt megnyíljon az út Mediolanum felé, amelyet Marcus Claudius Marcellus azonnal el is foglalt és ki is fosztott.

Nem áll meg az a feltevés, miszerint az Alpokon inneni kelták arannyal fizették volna meg őket mint zsoldosokat. A Pó-vidéki kelták, akik a Mediterráneumra nyitott vidéken, annak közösségeivel állandó kapcsolatban éltek, pénzrendszerüket az ezüst használatára alapozták, és a görög Massalia mintájára, amelynek pénzforgalmi szférájába tartoztak, generációk óta az előlapon Artemis, a hátlapon lépő oroszlán képével ellátott érméket vertek.¹⁰ Nekik biztosan nem tulajdonítható az Athéna Alkis alakját viselő aranypénzek sorozata, annál inkább az Alpokon túli keltáknak.

Az istennő képmását, amely illett a harcot mesterségüként gyakorló népek katonai hagyományához, az Alpokon túli boiusok mint identitásukat kifejező szimbólumot a Kr. e. 3. század elején vették fel pénzérméikre. A típus a Makedón Királyság pompás érméinek utánezata volt, ahol a harcosok zsoldosként szolgáltak (2–3. kép). Az Alpokon túli kelta világban, amelyhez a pénzhasználat a földközi-tengeri kultúrákkal kialakult kapcsolatok révén jutott el, ugyanebben az időben más kelta csoportok, szintén saját identitásuk kifejezésére, II. Philippos arany *statér*jainak¹¹ képtípusát vették át, a lovas fogatot hajtó király képét. Ilyen érme azonban nem fordult elő a Campiglia Marittima-i kincsleletben. Az Athéna Alkis-alakos kelta érmék csoportjának itáliai jelenlétére azonban talán van egy további bizonyíték: a modenai Medagliere Estense arany harmad-statérja, amelynek lelőhelye ugyan nem dokumentált, de nagy valószínűséggel Modena környékén került elő (5. kép).¹²

Négy esztendővel a clastidiumi csata és Mediolanum kifosztása után Hannibal bevonult Itáliába. Érthető, hogy a kelták, akik több mint fél évszázada csak vereségeket szenvedtek el, és át kellett élniük, hogy az általuk lakott terület szívében, egyértelműen a további hódítások bázisaként, megalapítják Cremona és Placentia római coloniákat, felszabadítóként fogadták a pun vezért. A cispadaniai insuberek és boiusok ezért vele együtt vonultak le Dél-Itáliába, valószínűleg azokkal az Alpokon túli boiusokkal együtt, akik az oldalukon harcoltak Kr. e. 225-ben és 222-ben, és mindannyian hűek maradtak hozzá egészen Kr. e. 203-ig, amikor Hannibal hajóra szállt Africa felé. Ebben a rövid időszakban a keltáknak módjuk nyílt megismerni egy sor, számukra addig ismeretlen népet, görögöket

és latinokat, különböző nyelvű és kultúrájú csoportokat, amelyeket azonban kivétel nélkül ugyanaz az érzés motívált: a Rómával szembeni gyűlölet és az újra meglelt függetlenség mámore, amelyet némelyek már több mint egy évszázaddal azelőtt elveszítettek, mint Capua és Közép- és Dél-Itália több más városállama. A kelták a Hanniballal szövetségre lépő városokban baráti fogadtatásra letek, és minden bizonnyal Dél-Itáliában tartózkodtak, amikor Tarentumban kiadták a fentebb idézett Athéna Alkis-alakos *diobolost*, és amikor Metapontionban bevezették ugyanezt a képtípust a bronz pénzeken.

Hannibal hosszú itáliai kalandja tragédiával végződött csaknem az összes nép számára, amelyek támogatták és követték bonyolult útján, régióról régióra, városról városra. Mellé szegődtek már Kr. e. 218-ban a Pó-vidék kelta csoportjai, az insuberek, a boiusok és nyilván még több kisebb csoport is, és a következő évek során, a rómaiak ellen vívott győztes csatákat követően bizonyosan csatlakozott a Róma ellen fokról fokra fellázadó többi nép is, a közép- és dél-itáliai etruszkoktól és italikusoktól a dél-itáliai és szicíliai görög városállamok egy részéig. A háború során a seregekhez csapódtak még az előbb Hannibalhoz csatlakozott, majd ismét római kézre került városok menekültei is. Sokat elárul ezzel kapcsolatban Livius megjegyzése a Kr. e. 211-ben Róma által visszafoglalt Capua lakóinak sorsát illetően:¹³ *multitudo civium dissipata in nullam spem reditus*. Ehhez „a (Capuába való) visszatérés reménye nélkül szétszóródott sokaság”-hoz minden bizonnyal csatlakoztak más, hasonlóan visszafoglalt központok polgárai is, köztük Cales lakói, akikre a zárzóban még visszatérünk, és más városoké Campaniában és egész Itáliában.

A római történeti források semmit nem árulnak el ennek a menekülttömegnek a sorsáról, amely bizonyosan jelentős létszámú lehetett, és folyamatosan gyarapodott az évek során. Csak azt gondolhatjuk, hogy Hannibal nyomába szegődtek, folyamatosan kísérve helyváltoztatásai során, azokkal együtt, akik már az elején hozzá csatlakoztak. Ez a sokszínű *multitudo*, amely baráti fogadtatásra talált a szövetséges városokban, amelyekben Hannibal egymás után megszállt, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a háborút elvesztették, és egész Közép- és Dél-Itália visszakerül a római uralom alá, nem tehetett mást, mint hogy „a (saját városaikba való) visszatérés minden reménye híján” átköltözött az ekkor még látszólag védett, észak-itáliai területre.

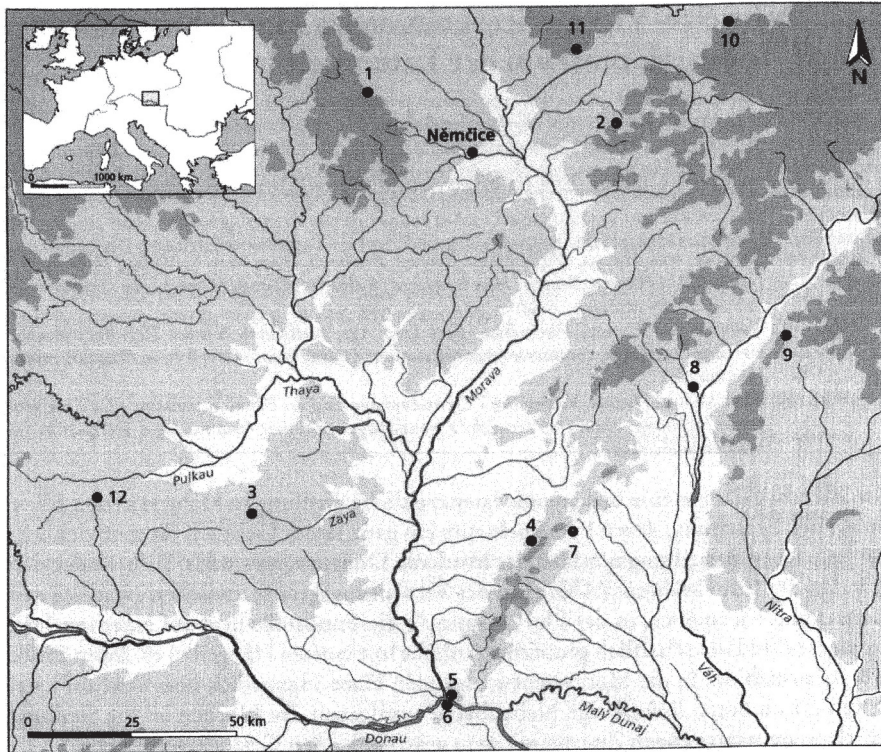
A boiusok lakta Cispadaniában így megjelent ezekben az években egy rövid életű, heterogén, soknyelvű, sokféle szokású közösség,¹⁴ amelyről semmilyen híradás nem áll rendelkezésünkre és csak kevés tárgyi nyom, elsősorban éremleletek, köztük Cales és Suessa Aurunca érméi.¹⁵ Nem sok évvel később, amikor a római terjeszkedés óhatatlanul visszatért a Pó vonaláig, újra összekapcsolódott Placentia és Cremona addig elszigetelt előőrseivel, és felkészült a további hódításokra, a cispadaniai boius közösség kénytelen volt az Alpokon túlra költözni, oda, ahol még úgy tűnt, hogy a biztonságukat sza-

5. kép. Az alpokon túli boiusok harmad-*statérja*. 2,75 g (forrás: Catalogo Beni Culturali n. 0800439108)

vatolja a helyi, autokhthón boiusok jelenléte, valamint a többi, velük szomszédos dunai kelta közösségé, akik nem vonultak le Itáliába, hogy megütközzenek a rómaiakkal.¹⁶ A nem kelta menekültek heterogén tömegének nem volt más választása, mint hogy kapcsolatban maradt a keltákkal, és velük együtt az Alpokon túlra költözött Kr. e. 191-ben. Így újra előállt, ekkor már a Kárpát-medencében, az a vegyes közösség, amelynek alkotóelemei voltak az autokhthón és az itáliai menekült boiusok, vagyis cispadaniaiak és „gesatusok”, akik együtt harcoltak Thalamónnál és Clastidiumnál, valamint velük együtt a Róma által visszafoglalt itáliai városokból származó „disszidensek” sokasága.

A római források semmit nem mondanak ezekről a népmozgásokról, mindössze a cispadaniai boiusokat említik. Pedig ennek az eseménysorozatnak minden bizonnyal jelenetős kulturális következményei voltak a következő korszakokban, még ha ezeket talán jelentőségükön alul kezelte is az eddigi kutatás, amely az ún. *oppidum*-kultúrával foglalkozott, különösen a Duna-vidék Kr. e. 2–1. századi történetére vonatkozólag, ahol időnként általánosító felfogásban értékeli a nyugati és a keleti kelta kultúrákat. Ennek az is az oka, hogy az utóbbiakkal kapcsolatban nincsenek közvetlen irodalmi forrásadataink, miközben a nyugatiakról rendelkezésünkre áll a felülmúlhatatlan Caesar-féle kortárs leírás.¹⁷ A keleti kelták és a földközi-tengeri térség közti kapcsolatokat azonban jól dokumentálja a morvaországi Némcece-Viceměřice leletegyüttese,¹⁸ amelyből jelenleg összesen 520 darab ismert, ezek közül 40 mediterrán eredetű, mind bronzérme. Általban úgy tekintik, hogy a kincsleletet a hazájuktól távol lezajlott hadjáratokból visszatérő zsoldosok helyezték el, vagy pedig kereskedelmi kapcsolatok résztvevői hozták magukkal. Értékük viszonylag szerény a valószínűleg fogadalmi lerakatként értelmezhető lelőhelyen talált más érmékhez képest. Nem volt igazi pénzügyi értékük, csak érzelmi és szimbolikus jelentőségük, mind a hazatérő, mind a menekült számára. Kibocsátásuk, egészen kevés kivételtől eltekintve, a Kr. e. 3. század végére tehető, de véleményem szerint egyik sem későbbi a második pun háború végénél. Úgy vélem, mindegyiket Hannibal távozása előtt vonták ki a forgalomból Itáliában, tehát a század utolsó két évtizede itáliai pénzforgalmának felelnek meg, és nem feltétlenül a Kelet-Mediterráneumban szolgált, hazatérő zsoldosokkal függnek össze. Ebben az időszakban a makedón, ptolemaida, pun, massaliai vagy egyéb görög városokból származó

6. kép. A „pseudo-calesi” pénzérmék elterjedési térképe
(Čizmar–Kolníková–Noeske 2008 nyomán)

pénzérmék Itáliában és Szicíliában is jól dokumentáltak,¹⁹ ahogyan az a görög érmék itáliai forgalmáról szóló bőséges irodalomból jól ismert, és ahogyan azt jól tudják az itáliai területeken dolgozó szakemberek.

Mindez arra utal, hogy elvethetjük azt a feltevést, amely a zsoldosságban látja e szerény bronzérmék érkezésének a forrását, emlékezve arra is, hogy a zsoldosok zsoldját mindig értékes fémbe, aranyban vagy ezüstben fizették meg. Ezzel szemben sokkal kézenfekvőbb a Duna-menti boiúsokra, avagy gesatusokra gondolni, akik azért mentek Itáliába, hogy testvéreiknek nyújtsanak támogatást, nem pedig zsoldosként. A Róma elleni harcok után hazatérve, némi összegyűjtött aprópénzt magukkal hozva, az idegen érméket elhelyezték mint az elmúlt évek emlékét, vagy talán mint fogadalmi ajándékot, amiért élve hazaértek. Vagy éppen a felajánlott pénzérme lehetett a nem kelta menekült ajándéka is az új haza istenei számára, Itáliától távol.

A Kárpát-medencében létrejött kulturális szintézis és általában az *op-pidum*-kultúra szempontjából még a Némčice-Viceměřice-i leletnél is nagyobb jelentőségű az itteni imitatív pénzverés: a keleti kelta régióban ezüstműből, a La Tène-kultúra stílusjegyeivel vert érmék között megjelennek Cales város típusai és neve (*ethnikonja*),²⁰ egy olyan campaniai városé, amely Hannibal szövetségese volt, és Kr. e. 211-ben került vissza ismét Róma fennhatósága alá (5. kép).

Hasonló pénzérmék kiadása (6–7. kép), amelyek típusválasztása egyértelműen identitást kifejező a tisztán olvasható „CALENO” felirattal, egy távoli városra való utalással, nem magyarázható kereskedelmi kapcsolatokkal vagy zsoldoskodással. Utóbbi alapvető jelentőségű lehetett az Athéna Alkis makedón éremtípusának vagy II. Philippos arany *statérjainak* kelta imitációjánál. Cales, a távoli Campania nem elsőrendű nagyságú városa éremtípusainak és *ethnikonjának* jelenlétét viszont nem indokolhatja olyan gazdasági, politikai vagy katonai jelentőség, amely az éremtípus imitációját ösztönözhetne volna, mint ahogy azt Athén, Korinthos, Syrakusai, Massalia, Karthágó és a Mediterráneum más kereskedelmi-politikai nagyhatalmainak érméinél gondolhatjuk, ahol a cél az is lehetett, hogy az imitatív érme bekerüljön a domináns pénzforgalomba. A pseudo-calesi kelta érmék megjelenését talán még az sem indokolja eléggé, hogy boiúsok és calesiek Hannibal hadjárata idején minden bizonnyal egymás szövetségesei, ha nem éppen vendégbarátai lettek Campaniában. Miért ne vertek volna akkor pénzeket Capua, Neapolis, Tarentum vagy éppen Róma, vagy maga Hannibal típusaival? Lehetségesnek tűnik ezzel szemben, mint erős munkahipotézis, hogy a CALENO *ethnikonnal* ellátott pénzérmék megjelenését egy jelentősebb idegenből származó közösség helyi megjelenése indokolta. Ez a közösség ekkorra már jól beilleszkedett és tekintélyes lehetett, ragaszkodott itáliai-görög kulturális autonómiájához bizonyos formáihoz, miközben asszimilálódott a helyi La Tène-kultúrába, ahogyan azt az érmék képtípusainak stílusválasztásából láthatjuk, és abból is, hogy az érméket a helyi kibocsátási és forgalmi rendszernek megfelelően verették, áttérve a bronzról az ezüstre.

A calesi menekültek, egykori vendégeik vendégeiként, a legnépesebb és legtekintélyesebb csoportot képezhették a boiú-

7. kép. Calesi bronzérme. Biassono Városi Múzeum, M.91.34.18. 6,25 g
(a múzeum fotója)

8. kép. Pseudo-calesi ezüstérme, 0,82 g. Kuenker, Auk. 312, 2018, n. 1925. 0,82 g (Torbágyi–Vida 2020 nyomán)

sok és tauriscusok földjére menekült közösségek között, de ott lehetek rajtuk kívül Capua, Suessa és a többi, a pun háború végén elhagyott város lakói is. Minden bizonnyal köztük voltak a boius Cispadaniából menekülők is, akik maguk is az érett La Tène-kultúra egy, már erősen a mediterrán kultúrával ötvözött változatának hordozói voltak. Végül talán ott voltak a Duna partján Metapontion menekültjei is, akik nem sok évvel azelőtt Athéna Alkis alakjával verettek bronzérméket, ugyanannak az istennőnek az alakjával, amely boius szövetségeseik pénzén volt látható, akkoriban, amikor mindannyian a makedón segítségben reménykedtek, amely végül nem érkezett meg.

Bencze Ágnes fordítása

Jegyzetek

- 1 Johnston 1989, 121–136 (minden AR érmekibocsátás) és 66–71. szám (az itt tárgyalt érmekibocsátások); *HN* 1702–1707.
- 2 *HN* 1704: a típus nem szerepel a tárgymutatóban, de látható a 30. táblán.
- 3 Osanna–Bertesago 2010, 443–454, az istennőnek Magna Graeciában játszott meghatározó szerepéhez.
- 4 Az Athéna Alkidemos-alakos makedón érmekibocsátásokhoz vö. Baldwin 1950; Westermarck 1989.
- 5 *HN* 1071 (*Fractional silver issues*, c. 280–228).
- 6 Chrubasik 2016, 109–110: a képtípus használatához a Ptolemaidánál, Pyrrhosnál és Baktria királyainál.
- 7 *Repertorio* 5850 – Campiglia Marittima, bibliográfiával. Különösen Paulsen 1933, 126: a Magyar Nemzeti Múzeum öt darabot vásárolt meg 1912-ben, (téves) vetuloniai provenienciával; Nemeskalova–Jirondkova 1976; *Coin Hoards* III, 1977, 112. szám, az érmék őrzési helye Budapest, Róma, Firenze, London, magángyűjtemény; Pautasso 1986, 453–454: 34 Firenzében, 4+14 Rómában, 1 Cecinában, 5+10 Budapesten, 2 Londonban; Burnett–Molinari 2015, 86: „before the Quadrigatus”.
- 8 Pautasso 1986: öt példány megvétele 1912-ben, további 10 gróf Dessewffy Miklós gyűjteményében, ma szintén a Nemzeti Múzeumban, etrusiai proveniencia-jelzéssel.
- 9 Pautasso 1986.
- 10 Az itáliai kelta pénzverés egy újabb áttekintése: Arslan 2017.
- 11 Makedóniai II. Philippos érmekibocsátásairól lásd Le Rider 1977. Gall imitációiról: Nieto–Pelletier–Olivier 2016.
- 12 Az olasz kulturális örökségi online katalógus (Catalogo dei Beni Culturali) 0800439108. sz. katalógustétele nem jelöli a provenienciát. Súlya 2,75 g.
- 13 Capua és a többi, Kr. e. 216 és 211 között Hanniballal szövetségre lépő campaniai város történetéhez lásd Arslan (megjelenés előtt, a), E.2 szakasz és Arslan (megjelenés előtt, b).
- 14 Erről a cispadani népeességmozgásról lásd Arslan (megjelenés előtt, a), D.3–D.4. szakasz.
- 15 Arslan (megjelenés előtt, a).
- 16 Az Alpokon túli boiások elhelyezéséhez vö. Strabón: *Geographika* V. 1, 6. Az Itáliából elűzött boiások által elfoglalt területről, a tauriscusok szomszédságában, a Kárpát-medencében lásd Torbágyi–Vida 2020. A boiások kérdésének újabb általános tárgyalása: Danielisova 2015. A boiások és tauriscusok viszonyáról: Karwowski–Salac–Siewers 2015; Karwowski–Ramsel 2016.
- 17 Caesar: *A gall háború*. A kelta oppidumokhoz (Kr. e. 2–1. század), nem egészen naprakész összefoglalással: Maier 1997, 423–439; és újabban, az általunk vizsgált területre koncentrálnak: Karwowski–Salac–Siewers 2015; Karwowski–Ramsel 2016.
- 18 Kolníková 2006; Čížmář–Kolníková 2006; Čížmář–Kolníková–Noeske 2008 (ebből főleg Noeske 2008); Kolníková 2012; Kolníková 2015.
- 19 Az Itáliából ismert görög érmékkel kapcsolatban elegendő az elmúlt évtizedekben Giovanni Gorini és iskolája által közzétett, kimerítő dokumentációra hivatkozni. A ptolemaida érmékkel kapcsolatban, Veneto vonatkozásában jelentős összefoglalás: Gorini 2011.
- 20 A ma pseudo-calesinek nevezett kelta érmekibocsátásokkal kapcsolatban kimerítő tanulmány Torbágyi–Vida 2020. Lásd még ehhez Arslan (megjelenés előtt, a) és Arslan (megjelenés előtt, b).

Bibliográfia

- Arslan, E. A. 2017. „La moneta celtica in Italia Settentrionale”: P. Piana Agostinetti (szerk.): *Atti Convegno Celti d'Italia. I Celti dell'età di La Tène a Sud delle Alpi, Roma 2010*. Biblioteca di Studi Etruschi. Roma, 429–489.
- Arslan, E. A. (megjelenés előtt, a). „Monete in argento preromane ed inedite dalla Val Polcevera (Genova) e l'area di circolazione in Italia dei tipi argentei à la Roue”.
- Arslan, E. A. (megjelenés előtt, b). *Catalogo delle monete dal sito di S. Vincenzo al Volturno (sec. III a.C. – XX d.C.)*. Spunti per l'analisi

- della circolazione di moneta divisionale nel Sannio tardo-antico e altomedievale.*
- Baldwin Brett, A. 1950. „Athena Alkidemos of Pella”: *American Numismatic Society, Museum Notes* 4, 55–72.
- Burnett, A. – Molinari, M. C. 2015. „The Capitoline Hoard and the Circulation of Silver Coins in Central and Northern Italy in the Third Century BC”: P. G. van Alfen – G. Bransbourg – M. Amandry (szerk.): *FIDES. Contributions to Numismatics in Honor of Richard B. Witschonke*. New York, 21–119.
- Chrubasik, B. 2016. *Kings and Usurpers in the Seleukid Empire. The Men Who Would Be King*. Oxford.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. 2006. „Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě (Němčice – a La Tène Trading and Industrial Centre in Moravia)”: *Arch. Rozhledy* 58, 261–283.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. – Noeske, H.-C. 2008. „Němčice-Více-měřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren”: *Germania* 86, 655–700.
- Danielisova, B. 2015. „The 'Boii' and Moravia – the Same but Different”: Karwowski–Salac– Sievers 2015, 177–190.
- Gorini, G. 2011. „Il Veneto romano e l'Egitto attraverso la documentazione numismatica”: M. Boldrini – E. M. Dal Pozzolo (szerk.): *Venezia e l'Egitto*. Milano, 25–28.
- HN = N. K. Rutter (szerk.) 2001. *Historia Numorum*. London.
- Johnston, A. 1989. „The Bronze Coinage of Metapontum”: G. Le Rider et al. (szerk.): *Kraay-Mørkholm Essays. Numismatic Studies in Memory of C. M. Kraay and O. Mørkholm*. Louvain-la-Neuve, 121–136.
- Karwowski, M. – Salac, V. – Sievers, S. (szerk.) 2015. *Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Cesky Krumlov vom 14.-16.11.2013*. Bonn.
- Karwowski, M. – Ramsl, P. C. (szerk.) 2016. *Boii-Taurisci. Proceedings of the International Seminar, Oberleis-Klement, June 14th–15th 2012*. Wien.
- Kolníková, E. 2006. „Význam mincí z moravského laténského centra Němčice nad Hanou pro keltskou numizmatiku (Importance of Coins from the Moravian Late Iron Age Centre Němčice nad Hanou for the Celtic Numismatics)”: *Num. Sborník* 21, 3–56.
- Kolníková, E. 2012. *Němčice – ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Latènezeit in Mähren und Siedlungen an ihrem Rande. Kommentierter Fundkatalog. Münzen*. Brno, 60–61.
- Kolníková, E. 2015. „Münzprägung und Geldwirtschaft an der Ostgrenze der boischen Besiedlung – Forschungsergebnisse und Fragestellungen”: Karwowski–Salac–Sievers 2015, 253–271.
- Le Rider, G. 1977. *Le Monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*. Paris.
- Nemeskalova-Jirondkova, Z. 1976. „Zur Frage des keltischen Münzschatzfundes von Campiglia Marittima”: H. A. Cahn – G. Le Rider (szerk.): *Actes du 8ème Congrès International de Numismatique New York – Washington Septembre 1973 / Proceedings of the 8th International Congress of Numismatics New York – Washington September 1973*. Paris–Bâle, 189–195.
- Nieto-Pelletier, S. – Olivier, J. 2016. „Les statères aux types de Philippe II de Macédoine: de L'Égée à la Gaule”: *Revue Numismatique* 172, 171–229.
- Noeske, H.-Ch. 2008. „Anmerkungen zu den nicht-keltischen Fundmünzen aus Němčice-Více-měřice”: Čižmář–Kolníková–Noeske 2008, 676–689.
- Osanna, M. – Bertesago, S. M. 2010. „IV.I. Artemis nella Magna Grecia: il caso delle Colonie Achee”: *Bulletin Correspondance Hellénique* 134, 443–454.
- Pautasso, A. 1986. *Raccolta di Scritti di Numismatica Antica e di Particolare Celtica*. Aosta.
- Repertorio = E. A. Arslan (szerk.): *Repertorio dei ritrovamenti di moneta altomedievale (fino a 1002), bizantina (489–1453), islamica, in Italia (intesa nei suoi confini geografici) e di moneta altomedievale italiana in Europa. Edizione aggiornata ed emendata in tempo reale*: <http://www.museobiassono.it> (online)
- Torbágyi M. – Vida I. 2020. „Pseudo-Cales Silver Coins from the Middle Danubian Region”: *Numismatica e Antichità Classiche* 49, 167–180.
- Westermarck, U. 1989. „Remarks on the Regal Macedonian Coinage ca. 413–359 BC”: *Kraay-Mørkholm Essays. Numismatic Studies in Memory of C.M. Kraay and O. Mørkholm*. Louvain-la-Neuve, 301–315.